

Marek Liciński

Federacja na rzecz Reintegracji Społecznej

Towarzystwo Psychoprofilaktyczne

UWAGI KRYTYCZNE
NA TEMAT SYSTEMU PRZECIWDZIAŁANIA MARGINALIZACJI SPOŁECZNEJ
DZIECI, MŁODZIEŻY I RODZIN

I. PROBLEMY NARASTAJĄCE W OSTATNIEJ DEKADZIE:

1. Symptomy narastania procesu marginalizacji społecznej:

- wzrost liczby dzieci pozbawionych podstawowej opieki,
- wzrost liczby dzieci pozbawionych minimum socjalnego,
- pogarszanie się stanu zdrowia i higieny dzieci ze środowisk zmarginalizowanych,
- wzrost liczby dzieci wypadających z systemu szkolnego,
- wzrost skierowań dzieci do placówek opiekuńczych i resocjalizacyjnych,
- radykalizacja form przemocy wśród dzieci i młodzieży,
- obniżanie się wieku dzieci wchodzących we współpracę ze zorganizowaną przestępczością,
- narastanie i rozszerzanie się uzależnień wśród dzieci i młodzieży,
- obniżanie się wieku dzieci wchodzących w kontakt ze środkami odurzającymi,
- rozpowszechnianie się prostytucji i pornografii dziecięcej.

2. Środowiska zmarginalizowane:

- „stary” margines społeczny (szacowany na ok. 300.000 rodzin) – rodziny tworzone przez kolejne pokolenia wychowane w rodzinach zmarginalizowanych, często w placówkach, rodziny często niepełne lub rozbite (żyjący z dnia na dzień, zaniedbujący swoje dzieci, biedni, uzależnieni, używający przemocy, wchodzący w kolizję z prawem, bezdomni)
- „nowy” margines - rodziny, które w ostatnich latach utraciły pracę, szczególnie w rejonach dotkniętych strukturalnym bezrobociem (szacowane na ok. 1.500.000 rodzin) – rodziny stopniowo degradujące się, marginalizowane, dzieci w tych rodzinach dorastają w atmosferze kryzysu, bierności, bezradności, braku perspektyw, poczucia krzywdy.
- wiele rodzin wiejskich z małych, upadających gospodarstw rolnych, szczególnie ze wsi, gdzie zlikwidowano PGR-y, szkoły, kluby, ośrodki, gdzie brak perspektyw, a struktura społeczna degraduje się.

II. PRZYCZYNY:

1. Wzrost liczby rodzin zmarginalizowanych i ich niewydolności wychowawczej wobec dzieci:

- wiele rodzin ma trudności w zaadoptowaniu się do zmian systemu społecznego i gospodarczego,
- szybko rosną różnice społeczne i materialne,
- rozluźniają się lokalne więzi społeczne,
- znacznie zmniejszyły się opiekuńcze funkcje państwa,
- ludzie ze środowisk ubóstwa i patologii społecznej utracili perspektywy życiowe i ulegają marginalizacji,
- rodziny i środowiska dotknięte strukturalnym bezrobociem degradują się i ulegają marginalizacji,
- utrwalają się wzorce bierności, bezradności i roszczeń wśród dzieci z rodzin dotkniętych bezrobociem,
- wzrasta alkoholizm, narkomania, przemoc i przestępczość w rodzinach marginalizowanych.

2. Niewydolność systemu edukacji wobec dzieci z rodzin marginalizowanych:

- dzieci ze środowisk zmarginalizowanych mają bardzo ubogie dziedzictwo kulturowe i intelektualne,
- dzieci ze środowisk marginalizowanych rzadko korzystają z przedszkoli,
- rosną różnice w przygotowaniu dzieci do nauki szkolnej,
- szkoły ograniczają swoje funkcje środowiskowe i wychowawcze,
- rozpadły się lub skomercjalizowały placówki upowszechniania kultury i sportu,
- nauczyciele koncentrują się przede wszystkim na dydaktyce,
- rankingi szkół zwiększają presję na eliminowanie uczniów słabych i sprawiających kłopoty,
- brak indywidualizacji nauczania i wychowania w stosunku do uczniów słabych i sprawiających kłopoty,
- szkoły pozbywają się uczniów trudnych (kierują do szkół specjalnych, placówek opiekuńczych),
- w wyniku zaniżonych kryteriów promowania do następnej klasy wzrastają zaległości szkolne słabych uczniów, którzy nie nadążają za programem i bez wsparcia rodziny wypadają ze szkoły,
- większość szkół zawodowych ma bardzo niski poziom, przygotowują często do zawodów, na które nie ma zapotrzebowania
- większość uczniów nie kończy tych szkół, pozorują one realizację obowiązku szkolnego.

3. Niedostępność systemu opieki zdrowotnej dla rodzin marginalizowanych:

- rodziny z marginesu społecznego mają wiele dramatycznych problemów zdrowotnych,

- rodziny te mają niską kulturę zdrowotną (niezdrowy tryb życia, uzależnienia, nieleczone schorzenia itd.),
 - praktycznie nie korzystają ze zbiurokratyzowanej służby zdrowia (brak dokumentów, ubezpieczenia itp.),
 - dzieci z tych rodzin nie są objęte opieką zdrowotną (brak opieki medycznej w szkołach, brak badań, szczepień),
 - rodziny te nie mają środków na leczenie i rehabilitację (leki, stomatolog, okulary, sprzęt rehabilitacyjny itd.).
4. Niewydolność systemu pomocy społecznej wobec rodzin marginalizowanych.
- znaczne ograniczenie świadczeń pozaobligatoryjnych:
 - przewaga biernych form pomocy społecznej, brak środowiskowej pracy socjalnej,
 - brak praktycznych umiejętności motywowania rodzin dysfunkcyjnych do zmiany,
 - brak praktycznych umiejętności pracy socjalnej z rodzinami dysfunkcyjnymi,
 - znaczna arbitralność, dyrektywność, częsta arogancja w kontakcie z rodzinami zmarginalizowanymi,
 - kierowanie dzieci do placówek opiekuńczych z powodu biedy w rodzinie naturalnej,
 - kierowanie dzieci sprawiających problemy wychowawcze do placówek opiekuńczych przed dostatecznym wykorzystaniem możliwości wsparcia rodziny dysfunkcyjnej w środowisku,
 - niedostatki pracy Centrów Pomocy Rodzinie:
 - częste obsadzanie stanowisk z klucza politycznego,
 - niskie kwalifikacje zawodowe i małe doświadczenie praktyczne pracowników,
 - zbytne zbiurokratyzowanie, ignorancja i arogancja urzędników,
 - częste konflikty, arbitralność, brak partnerstwa i współpracy ze środowiskiem zawodowym,
 - rozbudowywanie „własnego” sektora publicznego i dyskryminowanie organizacji pozarządowych,
 - zbiurokratyzowanie systemu kierowania dzieci do placówek i rodzin zastępczych,
 - narzucenie systemu oceny i kontroli, który kreuje fikcyjną statystykę,
 - brak zróżnicowanych kryteriów oceny i finansowania placówek środowiskowych (fikcyjna statystyka),
 - nastawienie na ilość, a nie jakość usług, brak oceny efektywności.
5. Ograniczenia pracy Sądów Rodzinnych i dla Nieletnich wobec dzieci z rodzin marginalizowanych.
- niskie kompetencje sędziów w zakresie profilaktyki i resocjalizacji,
 - niewydolność i zbiurokratyzowanie pracy Sądów,
 - nastawienie sędziów na opiekę instytucjonalną i funkcje izolacyjne placówek:

- brak kierowania do zróżnicowanych środowiskowych form opieki i resocjalizacji,
- kierowanie wielu dzieci do placówek z powodu biedy,
- kierowanie wielu dzieci do placówek z powodu niewydolności systemu nauczania,
- przedłużanie pobytu dzieci w placówkach bez potrzeby,
- niewielka ilość środowiskowych ośrodków pracy kuratorskiej dla młodzieży wchodzącej w konflikt z prawem,
- nastawienie kurateli sądowej na nadzór i niewielkie możliwości prowadzenia resocjalizacji w środowisku,
- niedostateczne umiejętności kuratorów w zakresie pracy z rodziną zmarginalizowaną.

6. Patogenne oddziaływanie placówek opiekuńczych i resocjalizacyjnych:

- w placówkach stacjonarnych przebywa wiele dzieci poniżej 13-go roku życia,
- w placówkach stacjonarnych większość dzieci przebywa do dorosłości (wiele lat)
- nadal przeważają duże (40 - 80 miejsc) zinstytucjonalizowane placówki stacjonarne,
- dzieci przebywają w placówkach daleko od miejsca zamieszkania,
- brak koedukacji w placówkach resocjalizacyjnych,
- małe zróżnicowanie form i programów pracy, przeważają funkcje opiekuńcze i izolacyjne,
- kadra jest mało zaangażowana i nisko wykwalifikowana:
- relatywnie wysokie zarobki, nadgodziny, zblokowany czas pracy, łączenie funkcji,
- mieszkania służbowe, tanie wyżywienie w stołówce, inne przywileje,
- relatywnie niskie kwalifikacje, często inne wykształcenie, brak umiejętności fachowych,
- przeważają autorytarne i restrykcyjne metody pracy wychowawczej,
- większość kadry nie wierzy w możliwość resocjalizacji dzieci i młodzieży,
- znaczna większość kadry ma negatywny stosunek do rodzin naturalnych i współpracy z nimi,
- znaczna część kadry nastawiona jest w pracy na swoje potrzeby (wygoda, brak problemów, zarobki),
- większość kadry przeciwna jest realnej reformie swoich placówek,
- większość kadry wchodzi w kontrakty negatywne z liderami „drugiego życia”,
- większość kadry niewiele wie o tym, co się naprawdę dzieje w ich grupach dzieci,
- większość kadry angażuje się tylko w pracę z wybranymi wychowankami,
- dość często wśród kadry zdarza się alkoholizm, nadużywanie przemocy, kradzieże.
- brak systematycznych kontaktów i pracy z rodziną naturalną,
- coraz więcej wychowanków placówek nadużywa alkoholu, wacha klej, używa narkotyków,

- w większości placówek o codziennych sprawach dzieci decydują brutalne zasady „drugiego życia”,
- w placówkach dzieci są obsługiwane, niewiele mogą i niewiele muszą, są niesamodzielne i roszczeniowe,
- brak jest efektywnego systemu usamodzielniania (grupy usamodzielnienia, hostele, mieszkania readaptacyjne),
- dzieci przebywając przez wiele lat w placówkach tracą kontakt i więź z rodzinami naturalnymi,
- rzadko zdarza się, by placówka kierowała dzieci do różnych form rodzinnej opieki zastępczej,
- większość absolwentów nie utrzymuje się w pracy, wchodzi w uzależnienie, przemoc, przestępczość,
- większość podopiecznych zakładów poprawczych to byli wychowankowie domów dziecka,
- wielu rodziców dzieci trafiających do placówek to byli wychowankowie placówek.

III. BRAKI W REALIZACJI REFORMY SYSTEMU:

1. Brak programów wspierających rodzinę dysfunkcyjną w problemach opiekuńczych i wychowawczych:
 - brak środków na realizację programów pracy z rodziną zmarginalizowaną,
 - brak chętnych do aktywnej pracy z rodzinami z marginesu społecznego,
 - brak umiejętności pracy z nieumotywowaną do zmiany rodziną zmarginalizowaną.
 - brak środków na szkolenie kadr w zakresie pracy środowiskowej z rodzinami z marginesu.
2. Niska jakość lokalnych, środowiskowych programów opiekuńczych i resocjalizacyjnych:
 - brak realnych lokalnych planów polityki społecznej,
 - brak środków w powiatach (większość środków pochłaniają duże, zinstytucjonalizowane placówki stacjonarne),
 - z braku środków upada lub degradowane wiele ognisk i świetlic prowadzonych przez organizacje pozarządowe,
 - brak kryteriów i systemu kwalifikowania dzieci do placówek wsparcia dziennego,
 - w większości świetlic przeważają bierne formy opieki (odrabianie lekcji, zajęcia klubowe),
 - w większości świetlic nie ma stałej, fachowo przygotowanej etatowej kadry (dorabiają nauczyciele itp.),
 - większość dzieci destrukcyjnych, sprawiających wyraźne problemy wychowawcze, wypada ze świetlic,
 - brak środowiskowych form resocjalizacji (np. ośrodków kuratorskich),

- brak różnicujących kryteriów oceny i finansowania placówek wsparcia dziennego,
- brak środków na szkolenie kadr w zakresie pracy środowiskowej.

3. Zbyt wolno rozwijają się formy niespokrewnionej rodzinnej opieki zastępczej:

- brak chętnych do pełnienia funkcji niespokrewnionych rodzin zastępczych,
- powoli wzrasta liczba pogotowii rodzinnych dla małych dzieci, które idą najczęściej do adopcji,
- zbyt wolno wzrasta liczba niespokrewnionych rodzin zastępczych,
- niewiele jest zawodowych rodzin zastępczych rehabilitacyjnych, terapeutycznych, resocjalizacyjnych,
- placówki stacjonarne nie są zainteresowane kierowaniem dzieci do rodzin zastępczych,
- rodziny naturalne, pozbawione realnej pomocy, z reguły, przeciwne są kierowaniu dzieci do rodzin zastępczych,
- rodziny zastępcze zbyt często przeciwne są kontaktom dzieci z rodzinami naturalnymi,
- brak pracy z dysfunkcyjną rodziną naturalną przygotowującej do przekazania dziecka do rodziny zastępczej,
- brak pracy z dzieckiem przygotowującej go do wejścia w rodzinę zastępczą,
- brak kompleksowych programów przygotowujących rodziców zastępczych do wychowania korekcyjnego,
- brak grup wsparcia i fachowej pomocy dla rodziców zastępczych,
- CPR i OPS często tylko stawiają wymagania i kontrolują rodziny zastępcze, natomiast nie wspierają i nie pomagają im.

4. Brak małych, lokalnych placówek opieki całodobowej (4 - 12 dzieci):

IV. PROPONOWANE ROZWIĄZANIA:

- Wsparcie rodzin dysfunkcyjnych profesjonalną pomocą.
- Rozwój rodzinnej opieki zastępczej (niespokrewnionej).
- Rozwój lokalnych środowiskowych programów pomocy (ośrodków, ognisk, świetlic, klubów).
- Tworzenie małych (4 - 12 dzieci), lokalnych placówek (hosteli, hotelików kryzysowych, rodzinnych domów dziecka).
- Zapewnienie opieki przedszkolnej dla dzieci z rodzin zmarginalizowanych.
- Zwiększenie wychowawczych i środowiskowych funkcji szkół publicznych.
- Przywrócenie opieki zdrowotnej w szkołach,
- Reforma Sądów Rodzinnych i dla Nieletnich.
- Stopniowe ograniczanie i reforma stacjonarnych placówek opiekuńczych, terapeutycznych i resocjalizacyjnych.
- Opracowanie merytorycznych standardów opieki i resocjalizacji (np. „Karty Wychowawcy”).

- Zlecenie zadań opiekuńczych, profilaktycznych i resocjalizacyjnych organizacjom pozarządowym.
- Szkolenie kadr profilaktycznych, opiekuńczych i resocjalizacyjnych w zakresie praktycznych metod pracy z rodziną, pracy środowiskowej, społeczności terapeutycznej, terapii uzależnień.

V. WARUNKI I KOSZTY:

- Najtańsza i najskuteczniejsza jest możliwie wczesna (przedszkole, nauczanie początkowe) praca z rodziną dysfunkcyjną.
- Programy środowiskowe mogą zapewnić pomoc i opiekę dzieciom zaniechanym oraz wsparcie rodzinom zmarginalizowanym.
- Programy środowiskowe mogą powstrzymać marginalizację dzieci, gdy zapewnią im opiekę codziennie przez 4 - 6 godz.
- Programy środowiskowe są skuteczne tylko wtedy, gdy mają profesjonalny charakter.
- Programy środowiskowe wymagają stałej (etatowej) fachowo przygotowanej kadry.
- Programy środowiskowe mogą znacznie zmniejszyć liczbę skierowań do placówek stacjonarnych.
- Programy środowiskowe mogą znacznie zmniejszyć liczbę nieletnich przestępców.
- W wielu organizacjach pozarządowych pracują fachowcy i wolontariusze, co zwiększa ich efektywność i zmniejsza koszty.
- Zlecenie zadań opiekuńczych i resocjalizacyjnych organizacjom pozarządowym tworzy konkurencję i rozwój form pomocy.
- Do utrzymania 1 dziecka w ubogiej rodzinie naturalnej wystarczy 200 - 300 zł miesięcznie (zasiłek).
- Koszt utrzymania 1 dziecka w środowiskowym ognisku wychowawczym wynosi 400-600 zł miesięcznie.
- Koszt utrzymania 1 dziecka w rodzinie zastępczej wynosi ok. 850 zł miesięcznie.
- Koszt utrzymania 1 dziecka w stacjonarnej placówce opiekuńczej wynosi 2 - 3 tys. zł. miesięcznie.
- Koszt utrzymania 1 dziecka w stacjonarnej placówce resocjalizacyjnej wynosi 3 - 5 tys. zł miesięcznie.
- Koszt utrzymania 1 dziecka w zakładzie poprawczym wynosi 5 - 10 tys. zł miesięcznie (dane wg cen za maj 2001)